

«У 1253 р. Папа Римський Іннокентій IV через свого посла передав Данилові корону. Український князь прийняв подарунок папи і вирішив коронуватися. Ця подія сталася у місті Дорогочині. Коронація Данила Галицького засвідчила те, що папа й правителі країн Європи визнали Галицько-Волинське князівство як державу і надали їй государеві символи влади – вінець і скіпетр. З того часу Данила Галицького почали величати українським королем».

1. У якому місті й коли відбулась коронація?

2. Яке значення мала ця коронація для Галицько-Волинського князівства?

3. Данило Галицький помер у 63 роки. Коли це сталося, якщо народився він у 1201р.? Скільки йому було років на період коронації?

V. Закріплення й систематизація вивченого матеріалу.

Завдання. Скласти історичний портрет одного із князів.

Вибрати речення, у яких ідеться про Володимира Великого:

1. Був першим представником князівської династії Рюриківичів.

2. Уклав першу угоду з Візантією.

3. Карбував перші монети Русі – златники та срібляники.

4. За князівський знак мав тризуб.

5. Запровадив християнство як державну релігію.

6. Їздив до столиці Візантії, де зустрівся з імператором.

7. Великий князь київський, який правив наприкінці X – на початку XI ст.

Відповісти на запитання:

1. Про які події за доби Київської Русі ви дізналися?

2. Назвіть перших князів, що правили у Києві, у хронологічному порядку.

3. Що найбільше вразило з розповідей про перших князів?

4. У якому році було впроваджено християнство?

5. Чи гідний, на вашу думку, князь Володимир шанобливого ставлення сучасних українців? Чому?

6. Про кого з князів варто зняти художній фільм? Чому?

Виправити помилки у визначеннях термінів:

Дружина – народні збори.

Князь – старійшина, керівник війська, потім – правитель.

Віче – старовинна зброя для руйнування стін.

Полюддя – кочові племена.

Печеніги – збір данини з підданих.

Таран – княже військо.

VI. Підбиття підсумків уроку.

Заключне слово вчителя. Оцінювання знань учнів.

VII. Домашнє завдання.

Опрацювати параграф 14; підготувати повідомлення про Данила Галицького.

РОЗДРОБЛЕНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ КІНЦЯ XI – СЕРЕДИНИ XIII СТ.

Історія України, 7 клас

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук;

Наталія ЧОРНА, студентка факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова

Мета: охарактеризувати процес роздробленості Київської Русі та розвиток Київського, Переяславського, Чернігово-Сіверського, Галицького і Волинського князівств.

Цільові завдання:

• ознайомити учнів з причинами роздробленості Київської держави;

• охарактеризувати причини роздробленості держави;

• сформувані в учнів розуміння про політичний та соціально-економічний розвиток самостійних князівств Київської Русі, зокрема Київського;

• на основі сформованого умінь працювати з підручником, розвивати в учнів умінь складати порівняльні таблиці, аналізувати та інтерпретувати першоджерела.

Очікувані результати:

Учні зможуть:

• тлумачити поняття «феодална роздробленість», «удільні князівства», «вотчина», знатимуть основні аспекти розвитку Київської Русі напередодні її роздроблення;

• на основі уявлень про політичні та соціально-економічні аспекти розвитку Русі на кінець

XI ст. характеризувати причини феодальної роздробленості;

- складати порівняльні таблиці.

Навчально-методичне забезпечення: Історія України: підруч. для 7 класу загальноосвіт. навч. закладів / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Х. : Видавництво «Ранок», 2015. – 240 с.: іл.; Атлас з історії України. 7 клас. – К. : ДНВП «Картографія». – 2012. – 16 с.; Контурні карти. Історія України. 7 клас. К. : ДНВП «Картографія». – 2012. – 16 с.; роздатковий матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання.

У ході **фронтального опитування** вчитель організовує **репродуктивну бесіду** і пропонує учням відповісти на такі запитання та виконати такі дидактичні завдання:

Учитель. Чому Володимир Всеволодович дістав прізвисько Мономах?

Учень. Володимир Мономах одержав від свого діда по матері, візантійського імператора Костянтина IX Мономаха (звідси походить і його прізвисько) барми (наплічні прикраси) і корону, які були символом царської влади.

Учитель. Із чим пов'язаний переяславський період у діяльності Володимира Мономаха?

Учень. Переяславський період життя Володимира Мономаха пов'язаний із постійною боротьбою князя проти нападів половців на руські землі.

Учитель. Коли завершилося правління Мстислава Великого?

Учень. У 1132 році.

Учитель. Що ви знаєте про правління Мстислава Великого?

Учень. Він був останнім князем, що утримував єдність Київської держави.

Організуючи **індивідуальне опитування**, учитель пропонує учням виконати завдання за дидактичними картками.

1. Заповніть таблицю:

Князь	Заходи	
	Внутрішня політика	Зовнішня політика
Володимир Мономах		
Мстислав Великий		

Організуючи **групову роботу**, учитель пропонує учням виконати завдання за дидактичними картками.

Підготуйте аргументи і відповідь на запитання:

- Чому період правління Володимира Мономаха та Мстислава Володимира вважають останнім розквітом Київської Русі?

II. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

Учитель організовує **вступну бесіду** з учнями за запитаннями та пропонує показати на карті кордони Київської Русі на кінець XI ст.:

Учитель. Що означає поняття «феодальні усобиці»?

Учень. Феодальні усобиці – це незгода, внутрішній розбрат, війна між якими-небудь суспільними групами або особами в державі.

Учитель. Вивчаючи які періоди всесвітньої історії, ми згадували про це явище?

Учень. Це явище характерне для Середньовіччя Європи, у якій панував феодальний устрій.

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Причини феодальної роздробленості Київської держави.

Учитель, використовуючи **опис та тематичну карту**, розкриває ситуацію, що склалася на Русі на кінець XI ст. і тривала протягом двох століть.

Кінець XI – середина XIII ст. увійшли в історію Русі як період політичної роздробленості. Окремі землі прагнули самостійного розвитку. Уже у XII ст. на території Русі з'являються окремі самостійні князівства і землі: Галицьке, Волинське, Київське, Муромське, Переяславське, Полоцько-Мінське, Ростово-Суздальське, Смоленське, Тмутараканське, Турово-Пінське, Чернігово-Сіверське князівства та Новгородська і Псковська землі.

У ході **евристичної бесіди** учитель розкриває зміст поняття «феодальна роздробленість».

Учитель. Який суспільно-економічний лад характерний для Київської Русі кінця XI – середини XIII століть?

Учень. Феодалізм.

Учитель. Назвіть основні риси феодального ладу.

Учень. Ця система європейських країн у середні віки будувалася за принципом васалітету – надання військовій знаті землі в обмін на службу. Центром феодальної ієрархії був глава держави. Король віддавав землю, відому під назвою феодал або лен найвищому прошарку знаті, які зобов'язувались йому служити. Ця найвища знать була васалами короля. Найвища знать і собі роздавала землю лицарям, які здавали її в оренду селянам. Король був сюзереном щодо своїх васалів, королівські васали були сюзеренами щодо своїх лицарів.

Учитель. Ця система була характерною для Київської Держави?

Учень. Так, адже князь також мав своїх феодалів в особах своїх братів чи синів.

Учитель. Якими були відносини між спадкоємцями князя у XII столітті?

Учень. Нащадки перебували у стані розбрату.

Учитель. Це призвело до феодальної роздробленості Київської Русі.

Феодальна роздрібненість – поділ середньовічної держави на малі та великі володіння, які не мали централізованої влади; її визначальними причинами були утвердження й подальший розвиток землеволодіння, виділення окремих земель і поява значних політичних центрів, їхнє прагнення самостійності та незалежності від головного державного центру.

У ході **розгорнутої характеристики і структурної схеми** учитель розкриває причини роздробленості Київської Русі:

Політичну роздробленість Київської держави зумовили такі чинники:

По-перше, великі простори держави, відсутність розгалуженого ефективного апарату управління. На початок XII ст. Русь займала площу майже 800 тис. км², що, з одного боку, було свідченням державної могутності, а з іншого – джерелом слабкості. Великий князь у цей час не володів достатньо міцним і розгалуженим апаратом влади, фактично не мав розвинутої мережі доріг, швидких видів транспорту чи засобів зв'язку для ефективного здійснення своїх владних повноважень на такій величезній території. Тому в запровадженні своєї політики великим князям доводилося покладатися на удільних правителів, яких, як правило, обтяжувала така зверхність. Крім того, вони самі прагнули посісти великокнязівський престол.

По-друге, етнічна неоднорідність населення. Не сприяло зміцненню держави і те, що на Русі

поруч зі слов'янами, що становили більшість населення, проживали понад 20 інших народів: на півночі й північному сході – чудь, весь, меря, мурома, мордва, на півдні – печеніги, половці, турки, каракалпаки, на північному заході – литва і ятвяги. Більшість цих народів силою потрапили під владу київських князів або були ворожі їм.

По-третє, зростання великого землеволодіння. Із розвитком господарства і феодальних відносин зміцнювалося і велике землеволодіння. Базуючись на натуральному господарстві, воно посилювало владу місцевих князів і бояр, які, у свою чергу, прагнули економічної самостійності та політичної відокремленості. Велике землеволодіння утворювалося різними шляхами:

а) захопленням земель сільської общини, освоєнням нових земель та їхньою купівлею;

б) наприкінці XI – у XII ст. набуває поширення практика роздачі земель боярам та дружинникам у спадкове володіння (вотчину) як нагороду за службу князю.

Спочатку це сприяло зміцненню центральної влади, адже майже кожен із нових землевласників, стверджуючись у власній вотчині, звичай, спирався на авторитет великого князя. Проте опанувавши підвладні землі, створивши свій апарат управління, дружину, місцева верхівка дедалі більше відчувала потяг до економічної самостійності та політичної відокремленості земель.

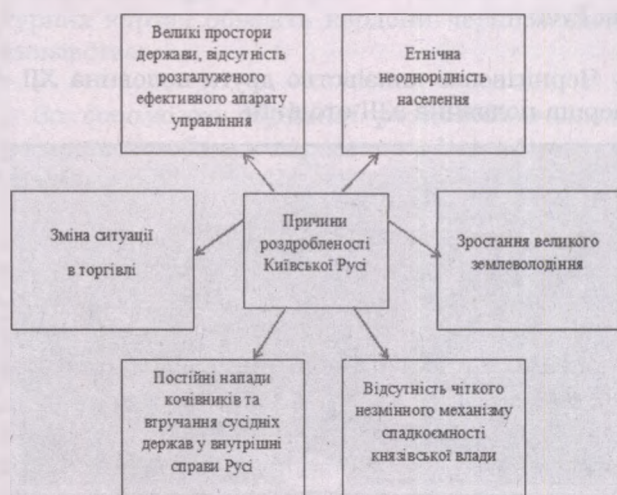
По-четверте, відсутність чіткого незмінного механізму спадкоємності князівської влади. Спочатку на Русі домінував «горизонтальний» принцип спадкоємності князівської влади (від старшого до молодшого, а після смерті представників старшого покоління – від сина старшого брата до сина, наступного за віком). Помітне збільшення кількості нащадків Володимира Святославича та Ярослава Мудрого зумовило той факт, що вже наприкінці XI ст. деякі з них, виходячи з власних інтересів, почали енергійно виступати за «вотчинний», або «вертикальний», принцип (від батька до сина). Паралельне існування цих двох принципів і нерегульованість питання престолонаслідування розхитували Київську державу. У центрі міжособного протистояння лишався Київ, який на той час був не тільки символом, а й засобом влади.

По-п'яте, зміна ситуації в торгівлі.

Наприкінці XI ст. половецькі полчища фактично перерізали торговельні шляхи до Чорного та Каспійського морів. Крім того, серйозного удару по торгівлі Русі завдали події світового значення: слабнучи, Візантія в 1082 р. за допомоги у війні із Сицилією дала дозвіл Венеції торгувати без мита і мати свої порти на території Візантійської імперії; хрестові походи відкрили для італійських, французьких та німецьких міст морський шлях

на Схід, безпосередньо з'єднали Західну Європу з Малою Азією, Візантією. До того ж у 1204 р. Константинополь, який був ключовим пунктом торговельного шляху «із варягів у греки», став жертвою Четвертого хрестового походу. Унаслідок цих подій Київ залишився осторонь основних торговельних шляхів. Це зумовило певний занепад Києва як центру торгівлі. Починають з'являтися нові центри торгівлі й нові торговельні шляхи.

По-шосте, постійні напади кочівників та втручання сусідніх держав у внутрішні справи Русі. За свідченням літописців, лише половці здійснили в 1055–1236 рр. 12 великих походів на руські землі, хоча, як вважають дослідники, насправді їх було набагато більше. До того ж половці понад 30 разів брали участь у міжкнязівських усобицях.

Завдання учням: занотувати поняття та схему.

2. Розвиток Київського та інших князівств у період роздробленості.

Учитель розкриває становище Київського князівства в кінці XI – середині XIII ст. під час розповіді.

Серед земель Південної Русі-України найважливіше місце займало Київське князівство, де розташовувалася столиця Русі. Власне Київське князівство охоплювало територію, що охоплювала колишні землі полян, деревлян, дреговичів і уличів. Князівство належало до найбільш розвинутих в економічному відношенні земель Русі, у літописах згадуються 79 його міст. Головне місто – Київ, населення якого тоді становило близько 50 тис. жителів. Міста, як правило, були центрами ремесла і торгівлі. Через Київське князівство проходили Грецький, Соляний і Залозний торговельні шляхи. Основу господарства князівства складало орне землеробство. Київ залишався релігійним центром Русі, куди прагнули потрапити прочани з усіх куточків держави. Боротьба за Київ завжди набувала загальнодер-

жавного масштабу. Лише за одне століття (1146–1246 рр.) київський престол 46 разів переходив від одного князя до іншого. У 40-х рр. XII ст. розгорнулася жорстока боротьба за київський престол між родами Мономаховичів і Ольговичів, а потім між різними гілками Мономаховичів. У цій боротьбі князі брали собі за союзників половців, поляків, литовців та угорців. Усобиця переважно велася між Ізяславом Мстиславичем і Юрієм Долгоруким. У такій князій колотнечі фактичними господарями Києва стали бояри. Вони виганяли або вбивали небажаних князів, запрошуючи на престол свого князя. Так, зокрема, сталося з Володимиро-Суздальським князем Юрієм Долгоруким, який тричі захоплював Київ, але в 1157 р. був отруєний під час бенкету. Водночас Київ страждав від міжкнязівської боротьби. В історію увійшов страшний погром, заподіяний місту в 1169 р. об'єднанням князів, очолюваним князем Андрієм Боголюбським (син Юрія Долгорукого), який намагався знищити Київ як столицю-суперницю, натомість піднявши роль свого князівства.

Учитель пропонує розглянути **портрет** Андрія Боголюбського.

Учитель звертається до учнів із запитанням:

- Опишіть зовнішність князя. Які риси обличчя говорять про його характер?

За допомогою **літературно-художнього ілюстрування** вчитель розкриває наслідки розорення Києва володимиро-суздальським князем:

1169 року Києвом оволодіває володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський. Здобуття ним міста мало катастрофічні наслідки для Києва. Ось як це подано у Іпатіївському літописі: «І грабували вони два дні увесь город – Поділля, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилювання нікому і нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а других в'язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи із мужами їхніми. Діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна без ліку, і церкви оголили від ікон, і книг, і риз, і дзвони по-

знімали... і всі святині були забрані. Запалений був навіть монастир Печерський... І був у Києві серед усіх людей стогін, і туга, і скорбота невтишима, і сльози безперестанні».

Саме місто незабаром відновилося, а повторна спроба Андрія розорити місто в 1174 р. виявилася невдалою. Зрештою київські бояри погодилися на співправління двох князів із різних княжих родів.

Отже, ця система в останній чверті XII ст. забезпечила місту відносний спокій і розвиток.

Первісне закріплення:

Учитель пропонує учням відповісти на запитання:

• Із якою метою був здійснений такий погром міста?

3. Розвиток Чернігово-Сіверського і Переяславського князівств.

Використовуючи доведення і тематичну карту та ілюстрацію стародавнього Чернігова, учитель розкриває особливості розвитку Чернігівського князівства.

Чернігівське князівство разом із Київським та Переяславським складало державне і територіальне ядро Русі, яке утворилося у IX ст. У період свого розквіту в середині XII ст. князівство мало великий вплив на сусідні землі й навіть претендувало на роль об'єднувача земель Русі. Формування Чернігівського князівства завершилося в XI ст., коли Ярослав Мудрий, віддавши Чернігову колишні землі радимичів, в'ятичів, а також Муромську волость і Тмутаракань, посадив там намісником свого сина Свя-

тослава. Чернігівське князівство належало до економічно розвинутих. Князі Ольговичі були одним із найвпливовіших княжих родів. Певний час вони володіли і Києвом. Саме тоді в Києві було збудовано Кирилівську церкву, яка стала усипальною чернігівських князів. Проте протягом XII – першої половини XIII ст. князівство не знало спокою. Часті зміни князів, облоги, пожежі стали звичними для Чернігова. Однак усупереч цьому саме в цей час місто швидко зростало і багатіло.

Отже, незважаючи на часті зміни князів, облоги, необхідність протистояти кочовим нападам, разом із Київським Чернігівське князівство було одним із економічно розвинутих, виступаючи сильним політичним центром в умовах роздробленості та феодалної монархії, що склалась на Русі.

Чернігівське князівство друга половина XII – перша половина XIII століття

Князівство	Територія	Економічний розвиток	Політичний розвиток
Київське князівство	<ul style="list-style-type: none"> • Полянське Правобережжя; • землі древлян; • південно-західні райони розселення дреговичів; • землі уличів у басейні Південного Бугу 	<ul style="list-style-type: none"> • Одна з найбільш розвинутих і густонаселених областей Русі; • загальна кількість міст – 79; • головне місто – Київ із населенням 50 тис. осіб; • основа господарства – орне землеробство; • міста були центрами ремесла і торгівлі 	<ul style="list-style-type: none"> • Давній політичний і територіальний центр Київської Русі; • спадкова вотчина якоїсь із князівських ліній; • вважалася власністю великокнязівського київського столу і загально династичною спадщиною давньоруського князівського роду
Чернігово-Сіверське князівство	<ul style="list-style-type: none"> • Землі в басейнах Десни і Сейму, Сожу і Верхньої Оки, де мешкали сіверяни, радимичі й в'ятичі 	<ul style="list-style-type: none"> • Густа мережа населених пунктів; • головне місто Чернігів за розмірами і рівнем розвитку поступалося лише Києву; • тісних економічних зв'язків між окремими районами князівства не існувало 	<ul style="list-style-type: none"> • Формування князівства завершилося в XI ст.; • засновник місцевої династії син Ярослава Мудрого – Святослав; • наприкінці XI ст. за рішенням Любецького з'їзду утворилося Новгород-Сіверське князівство, яке формально підпорядковувалося Чернігову
Переяславське князівство	<ul style="list-style-type: none"> • Землі східного Лівобережжя Дніпра, колонізовані сіверянами 	<ul style="list-style-type: none"> • Міста-фортеці: Остерський городок, Баруч, Воїнь, Прилуки, Лубни, Жовнин; • через прикордонне розташування і набіги половців Переяславське князівство постійно потребувало захисту київського князя і продовольчої допомоги 	<ul style="list-style-type: none"> • Виникло в 1050-ті рр. навколо Переяслава; • XII–XIII ст. фактично не мало політичної самостійності й цілком залежало від Києва; • у Переяславі сиділи князі, котрі мали зайняти київський стіл, або отримували це князівство як компенсацію за відмову від претензій на Київ

Стародавній Чернігів

Завдання учням: простим олівцем на контурних картах обведіть кордони чернігівського князівства.

За допомогою **образної розповіді** вчитель розкриває особливості розвитку Переяславського князівства.

Переяславське князівство як один із трьох осередків формування Русі склалося ще під час її розподілу між синами Ярослава Мудрого. На відміну від інших князівств, у XII – першій половині XIII ст. Переяславське князівство не мало політичної самостійності й було цілком залежним від Києва, а пізніше – від Суздаля і Чернігова. У ньому зазвичай правили князі, які мали посісти київський престол, або ті, хто отримував це князівство як компенсацію за відмову від претензій на Київ. Територія князівства була порівняно невеликою: на заході межа Переяславщини проходила по Дніпру; на півночі – по верхів'ях Удаю, Сули, Хоролу і Псла; на сході й півдні переяславські землі межували зі Степом. Попри небезпечне сусідство зі Степом, господарство князівства було розвинутим: на родючих землях збирали великі врожаї, паслися численні череди худоби. Проте згодом часті набіги кочівників зумовили занепад господарства. Князівство стало отримувати продовольчу допомогу від київських князів.

Навчальний матеріал учитель узагальнює, використовуючи **стислу характеристику та тематичну таблицю: «Удільні князівства Південно-Західної Русі-України».**

Завдання учням: занотувати таблицю у робочій зошити.

4. Розвиток Галицького та Волинського князівств.

Учитель, використовуючи **стислу характеристику з використанням тематичної таблиці**, розкриває процес виникнення та становлення Галицького та Волинського князівств.

Завдання учням: занотувати таблицю в робочому зошиті.

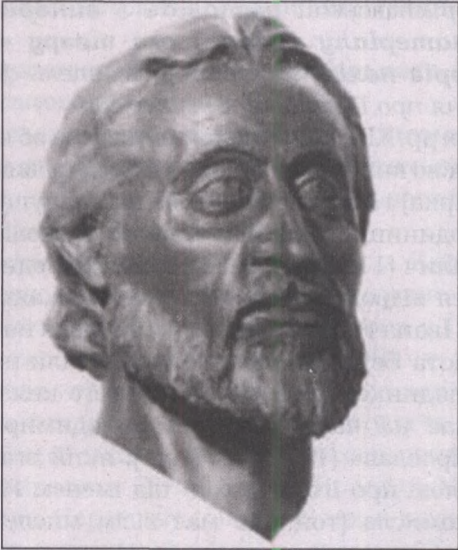
Використовуючи **розповідь з використанням матеріалу художнього твору «Слово про Ігорів похід» як основу**, вчитель формує уявлення про Галицьке князівство:

У 40-х рр. XII ст. Галицька земля була об'єднана під владою князя Володимира Володаревича (Володимирка) і перетворена ним на значущу політичну одиницю тодішньої Європи зі столицею в місті Галич (1141 рік). У 1145 році Володимирку довелося відвойовувати місто від зазіхань свого небожа Івана Ростиславича, якого після його втечі до міста Берладь, що на Дунаї, стали називати Берладником. Розквіт Галицького князівства припадає на час правління Володимиркового сина, Ярослава (1153–1187 рр.), який згадується в «Слові про Ігорів похід» під іменем Ярослава Осмомисла (той, що має вісім мислей), що означало «мудрий, розумний». На початку свого правління він був змушений обороняти Галицьке князівство від нападів київського князя Ізяслава Мстиславича й свого племінника Івана Ростиславича Берладника. Прагнучи зміцнення князівської влади, Ярослав Осмомисл боровся й проти боярської опозиції, яка настільки зміцніла, що не хотіла коритися князеві, стала втручатися в його взаємини з правителями інших країн і навіть в особисте життя. Свавільні галицькі бояри були найбагатшими та наймогутнішими серед бояр усіх руських земель. Під їхнім впливом Ярослав був змушений повернути до Гали-

	Галицьке князівство	Волинське князівство
Територія	Землі в Прикарпатті та Верхньому Подністров'ї	Землі в басейні південних приток Прип'яті та верхів'я Західного Бугу
Міста	Галич, Перемишль, Звенигород, Теревовля, Ярослав, Коломия, Бакота, Берладь, Білгород	Бузьк, Луцьк, Червень, Белз, Холм, Кременець, Житомир, Пересопниця, Дорогобуж, Володимир
Формування князівства	Розпочалося в другій половині XI ст. Цей процес був пов'язаний з діяльністю засновника галицької династії князів Ростислава Володимировича, онука Ярослава Мудрого. Проте під тиском великого князя Ізяслава він змушений був залишити Галицьку землю. Справу батька продовжили три його сини – Рюрік, Василько і Володар	До середини XII ст. не мала власної князівської династії. Київські князі вважали Волинь своєю вотчиною і не хотіли віддавати її у спадкове володіння іншим князям. Волинню керували київські ставленики. Статус спадкової вотчини Волинь набула після смерті Ярослава Мудрого за князювання Ярославлів. Засновник Володимиро-Волинської князівської династії Ізяслав II Мстиславич

чини дружину Ольгу (дочку Юрія Долгорукого) та сина Володимира, яких він відправив у Суздаль одразу по смерті свого батька Володимирка. За правління Ярослава Осмомисла галицьке князівство значно розширило свою територію, приєднавши землі між Карпатами, Дністром і низинами Дунаю. У «Слові про Ігорів похід» згадується про могутність галицького князя, який «підпер гори Угорські своїми військами» і «зачинив ворота Дунаю». Князь збудував і укріпив багато нових міст, у 1153–1157 рр. спорудив Успенський собор у Галичі.

За допомогою **історико-психологічного портрета** вчитель розкриває особистість Ярослава Осмомисла.

Ярослав Осмомисл вирізнявся європейським типом обличчя, овальною формою голови та світлим кольором шкіри. Високе широке, квадратної форми чоло свідчить про те, що ми маємо справу з патологічно чесною людиною. Вуха мав великі, як і очі, зовнішні кутики яких опущені донизу. Ніс у князя був довгий, прямий, що є ознакою чесної та справедливої людини, власники такого носа шляхетні, великодушні, здатні досягти великих успіхів у житті. Також мав пряму лінію рота та повні губи – свідчить, що перед нами серйозна та розумна людина. Люди з такими губами зазвичай доживають до глибокої старості в повному здоров'ї, мають розвинений інтелект, м'який і делікатний характер, проте не позбавлений відомої твердості, і здатні досягти чималого успіху в житті. А вольове трикутне добре окреслене підборіддя вказує на те, що людина сильна та здатна самостійно досягати поставлених цілей.

Первісне закріплення:

Учитель пропонує учням відповісти на запитання:

• Які діяння Ярослава Осмомисла підтверджують зазначені риси характеру?

Особливості розвитку Волинського князівства вчитель розкриває за допомогою міркування, яке доповнює наочністю, демонструючи портрет Романа Мстиславича.

На відміну від Галичини, до середини XII ст. Волинь не мала власної династії князів: вона або безпосередньо управлялася з Києва, або ж волинський престол займали київські ставленики. Чому ж так склалося? А тому, що у складі Русі Волинська земля мала традиційні міцні зв'язки з Києвом. Із часів Ярославичів київські князі вважали її своєю вотчиною і не бажали віддавати в спадкове володіння будь-якій князівській лінії. Окремим князівством вона стала в 1135 р. за часів правління правнука Володимира Мономаха – Мстислава Ізяславича, який разом зі своїм батьком хоч і започаткував місцеву династію, проте не полишав думки захопити владу в Києві. Після смерті Мстислава в 1170 р. володарем Волинського князівства став його син Роман, який до цього князував у Новгороді. Протягом тридцяти років володарювання Роману вдалося створити власну модель державного управління, він послідовно й рішуче обмежував свавілля бояр, придушував опозицію. Як наслідок – боярська знать, яка не мала значного впливу в князівстві, повністю залежала від щедрот князя й усіяло підтримувала його.

Завдання учням: скласти фізіологічний портрет Романа Мстиславича.

IV. Закріплення вивченого матеріалу.

Учитель організовує колективну роботу у формі репродуктивної бесіди:

- Якими були причини роздробленості Русі?
- Назвіть імена наймогутніших князів другої половини XII – першої половини XIII ст.
- Яка подія відбулася 1169 р.?
- Протягом 1146–1246 рр. київський престол 46 разів переходив від одного князя до іншого. У межах яких століть відбувався цей процес?

V. Підбиття підсумків уроку.

Узагальнення.

У другій половині XII – на початку XIII ст. відбувся остаточний розпад Русі на окремі князівства, які, у свою чергу, поділялися на уділи. На південноруських землях постали Київське, Чернігово-Сіверське, Переяславське, Волинське і Галицьке князівства. Із часом Київ втратив роль політичного центру Русі, що призвело до його занепаду. У другій половині XII – на початку XIII ст. змінилися регіональні центри, у кожному утвердилася власна княжа династія,

але всі походили від Рюрика, тобто були родичами. Це була одна з особливостей роздробленості Русі порівняно з іншими європейськими країнами, що породжувала примарну ідею про майбутню єдність колишньої Русі. Політична роздробленість Київської Русі – новий законодавчий етап розвитку феодального суспільства в Україні.

VI. Домашнє завдання.

1. Опрацювати текст параграфа.
2. Скласти історичний портрет Романа Мстиславича.
3. Підготувати відповідь на запитання:
У чому різниця між «горизонтальним» та «вертикальним» або «вотчинним» принципом спадкоємності князівської влади?
4. Уявіть себе князем одного із удільних князівств; складіть листа до своїх «братів» з закликом до об'єднання, аргументуючи його.

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ В УКРАЇНІ У 1919 РОЦІ

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук;

Аліна НУЖНА, студентка факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова

Мета: охарактеризувати політичне становище України в 1919 році, розкрити обставини приходу до влади більшовиків, особливості їх політики, сформувані в учнів уявлення про денікінський окупаційний режим.

Цільові завдання:

- висвітлити обставини приходу до влади більшовиків, будівництво адміністративного апарату;
- проаналізувати положення Конституції УСРР (1919 р.);
- розкрити процес державного будівництва після проголошення УСРР;
- охарактеризувати отаманський рух в Україні, методи боротьби влади з селянськими виступами;
- проаналізувати політику білогвардійців, їх ставлення до національного питання;
- з'ясувати причини третього приходу до влади більшовиків;
- сформувані уявлення про політику «червоного терору», систему каральних органів;
- ознайомити учнів з політичними портретами таких діячів, як Х. Раковський, М. Григор'єв, А. Денікін, Н. Махно;
- сформувані вміння аналізувати та узагальнювати інформацію, висловлювати власні міркування, опираючись на попередні знання;

• закріпити вміння працювати з історичними документами, історичною картою, оперувати історичними термінами та поняттями.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання.

У ході **фронтального опитування** вчитель пропонує учням відповісти на такі **запитання**:

- ✓ Коли, де і за яких обставин було проголошено ЗУНР?
- ✓ Кого Народне віче Буковини обрало президентом?
- ✓ Які історичні події називаються «Злукою»?
- ✓ Чому упродовж свого існування ЗУНР протистояла Польщі?
- ✓ Якими були причини поразки ЗУНР?

Індивідуальну роботу вчитель організовує, запропонувавши учням висловити міркування з приводу вислову М. Стельмаха про конфлікт, що розгорівся між урядами ЗУНР та УНР: «І в ці осінні дні в Кам'янець-Подільському, де з червня осіло два «українські» уряди, тиха ненависть між двома царками переросла в нещадну гризню між Директорією і проводом Західноукраїнської Народної Республіки».

Учитель організовує також **перевірку навичок роботи учнів з картою**, запропонувавши показати: